Kovács János

RENDSZERELLENESSÉG A MAGYAR POLITIKA KERESLETI ÉS KÍNÁLATI OLDALÁN

Rendszerellenesség, anti-establishment

A Jobbikot és az LMP-t (tehát az úgynevezett 21. századi pártokat)[1] számos különbözőségük ellenére bizonyos nézőpontból közös platformra helyező elemzések kezdetben elsősorban az *anti-establishment* pozícióra fókuszáltak. E két politikai erő ugyanis nemcsak politikai alternatívát vázolt fel, hanem egyúttal rendszerszintű változást, új, igazságosabb társadalmi struktúrát, gazdasági paradigmaváltást is hirdetett, szemben a rendszerváltoztatást követő kormányok – sokban különböző, míg számos kérdésben inkább összecsengő – gyakorlatához, végső soron a „felemás rendszerváltás" rendszeréhez képest. A kritikai elemek ráadásul túlmutattak a nemzeti kereteken, hiszen a kapitalizmuskritika mellett a globalizmushoz és a nemzetközi integratív struktúrákhoz való viszony szintén előkerült. Az *anti-establishment* attitűd olyannyira eluralta a magyar társadalmat a Gyurcsány–Bajnai érában, hogy az végül egy régi ígéretből („*több mint kormányváltás, kevesebb, mint rendszerváltás*")[2] emelt számos tekintetben új rendszert (Körösényi András szerint „*rezsim*et").[3]

A Nemzeti Együttműködés Rendszere (NER) az „*elmúlt nyolc év*" (2002–2010) antitézisét, a valódi rendszerváltoztatás folyamatának befejezését tűzte zászlajára, többek között átfogó közjogi reformokkal és gazdaságpolitikai fordulattal. Az alkotmányozási folyamat bojkottálása, valamint a '89–90-es közjogi alapok restaurálásának szándéka okán a baloldal is rendszerellenes pozícióba kényszerült. Amit viszont a politikai baloldal egymással versengő, mégis (főként a választási rendszer okán) együttműködésre kényszerülő szereplői – pártállástól függetlenül – elmulasztottak megérteni: az elmúlt negyedszázad rendszeréért – részben a nagy társadalmi várakozások és még nagyobb csalódások okán – a választók többsége nem fog könnyeket hullatni. A demokráciavitákkal és a posztmateriális értékekkel kapcsolatos diskurzusokra pedig csak egy szűk választói réteg rezonál (ráadásul ők sem egy irányba). Az LMP – a Jobbikkal ellentétben – nem volt képes pólusképző tényezővé válni a pártrendszerben (ráadásul a PM kiválásával, később Schiffer András háttérbe vonulásával együtt a „lehet más a politika" üzenete is devalválódott). A Fidesz–KDNP pártszövetség kormányzati pozícióját biztosító centrális erőtér létrejöttéhez önmagában nem lett volna elegendő pusztán az MSZP drámai meggyengülése, ahhoz egy új – lehetőleg a baloldali ellenzékkel nem koalícióképes – szereplő (a Jobbik) 2010-es sikere, a Fidesz számára op-

timálisan középpárti pozíciójának megszilárdulása kellett.

A Jobbik támogatottságának növekedése során elért egy úgynevezett üvegplafont, ami rétegpárti szereplőként – rendkívüli politikai klíma[4] hiányában (társadalmi kataklizmák idején más szabályok működnek) – örökös ellenzéki szerepre predesztinálta volna a pártot (köszönhetően formailag[5] is radikális, ám sokak által elutasított karakteréből fakadó koalícióképtelenségének). A néppártosodás folyamata alapvetően e felismerés nyomán indult meg, és nehezen megkérdőjelezhető sikereket hozott.[6] A Jobbik támogatottsága túllépett a szubkultúra szűkebb keretein, s a párt egyfajta ellenkultúra építése helyett immár szélesebb társadalmi rétegek, a mediánszavazók megszólítására törekszik – konszolidáltabb stílussal, kevesebb ideológiával, több pragmatizmussal. Közben a migrációs válság hatására a politikai klíma változott: a kormánypártok támogatottsága nőtt, a Fidesz elutasítottsága szignifikáns mértékben csökkent, ami visszahatott az úgynevezett elégedettségi mutatókra (ország állapota, teljesítőképessége, a kormányzás minősége, a háztartások anyagi helyzetének megítélése) is.[7] Friss tematikus kutatási adatok hiányában csak hipotézisekkel élhetünk, de vélelmezhetően az *anti-establishment* attitűd is teret vesztett. Mi következik ebből? Egyfelől az, hogy a „hagyományosan" rendszerellenes pártok támogatottsága, szavazóinak motiváltsága mérséklődhet, másrészt – amennyiben „betagozódnak" a rendszerbe – hitelességi deficitet szenvednek el. Az *anti-establishment* társadalmi attitűd gyengülésével a rendszerellenes retorika veszít hatásosságából, így felértékelődnek a konkrét gazdasági, társadalmi *issue*-k, politikai kihívások. A domináns (legnagyobb fenyegetettséget, közvetlen kihívást reprezentáló) *issue* uralja a politikai kommunikációt és a közbeszédet (ezáltal a politikai cselekvést). Ebben a helyzetben, egy cselekvő és kommunikáló kormánnyal szemben ellenzéki oldalról rendkívül nehézkessé válik egy új, rendszerszintű politikai narratíva bevezetésének lehetősége.[8] Azonban ez a folyamat is összetett, hiszen az egyes *issue*-k – amennyiben meghaladják a társadalmi ingerküszöböt (például: súlyos diszfunkciók az egészségügyi és szociális ellátórendszer területén, rendszerszintűvé váló korrupció, tartós munkanélküliség, rossz közbiztonság), szintén „túlnőhetik" magukat, kihatva a választók általános közérzetére, ezáltal a regnáló kormányzat megítélésére. Tehát előállhat olyan helyzet is, amikor egyes, jól megfogható ügyek növik ki magukat rendszerkritikai tényezővé. Ezt láthatjuk akkor, amikor egyszerre több társadalmi alrendszert megrázó válsághelyzet áll elő, ami politikailag is manifesztálódik, amikor megszaporodnak a különféle, tömegeket megmozgató – alapvetően nem pártpolitikai logika, sokkal inkább konkrét ügyek, szakpolitikai kérdések és társadalmi problémák mentén szerveződő – megmozdulások, tiltakozó akciók. (Persze, ezekre az ellenzéki pártok rendszerint megpróbálnak „rátelepülni" szavazatszerzés céljából, a kormány pedig igyekszik „összemosni" a civil hangadókat, aktivistákat az ellenzékkel, hogy hiteltelenítse a megfogalmazott kritikákat.) A társadalmi ellenállás és elégedetlenség ilyen tartós, területenként kvázi-reprezentatív megnyilvánulásai már képesek lehetnek arra, hogy jelentősen befolyásolják a közgondolkodást, a politikai értékítéletet. Ennek kulcsa azonban a szubjektív élményekből táplálkozó elégedetlenség és a társadalmi szolidaritás egyidejű megléte. Másrészt ezek a mozgalmak addig képesek hitelesek maradni, amíg megőrzik relatív távolságtartásukat a pártpolitika szférájától, tehát amíg tartózkodnak a direkt politikai üzenetek megfogalmazásától.

radikális pártok, protesztpártok és heccpártok

Az *anti-establishment* legjelentősebb (legszervezettebb) képviselői sokáig az úgynevezett radikális mozgalmak, pártok voltak, közülük is főként azok, melyek képesek voltak egy-egy társadalmi jelentőségű *issue*-n túllépve átfogó valóságértelmezést, jövőképet, adott esetben programot hirdetni (függetlenül annak kidolgozottságától, megvalósíthatóságától). Az államszocializmus időszakát követően (de már a késő kádári érában is fellelhetők az előzményei) a politikai radikalizmusnak – nem meglepő módon – inkább a jobboldalinak nevezhető vonulatai jelentek meg (noha eszmei, ideológiai szempontból ezek aligha nevezhetők konzekvensnek).[9] A politikai rendszerváltoztatással, az új külpolitikai orientációval és gazdasági modellváltással szemben, a beteljesületlen, nagy társadalmi várakozások és a transzformációs válság közepette persze viszonylag hamar felerősödött a „gulyáskommunizmus" iránti nosztalgiaérzés. Ugyanakkor a kommunizmus vagy a marxizmus, mint hívószavak már nem élveztek jelentős társadalmi támogatottságot, így a – Thürmer Gyula nevével fémjelzett – Munkáspárt[10] vagy a Munkáspártból a XXI. Kongresszus idején kivált tagok alapította „Magyarországi Munkáspárt 2006" nem voltak képesek a hazai politikai élet releváns szereplőjévé válni (sem egységesek maradni). E két formációt egyébként többek között az Európai Unióhoz való viszonya is megkülönbözteti: míg előbbi már egy ideje nyíltan euroszkeptikus, addig utóbbi az „európai baloldal" jelszavát tűzi zászlajára. A radikális baloldaliság gondolatvilága nemcsak a gulyáskommunizmus „romantikája" vagy az államszocializmus iránti nosztalgiaérzés formájában manifesztálódott, hanem a paternalizmus, etatizmus iránti társadalmi igény megerősödésében, az öngondoskodás és az állampolgári felelősség elvének elutasításában is. A rendszerváltoztatást követően a magyar (jobboldali) radikalizmus első komoly, szervezett képviselője az MDF jobbszárnya lett, majd a kizárásokat követően a Csurka István vezette Magyar Igazság és Élet Pártja. A MIÉP politikai karaktere azonban – főként a Jobbikkal összevetve – kevéssé jellemezhető az *anti-establishment* fogalmával.

Az elitellenesség, a pártpolitikától való távolságtartás, az *anti-establishment* azonban nemcsak deklaráltan rendszerellenes[11] vagy radikális politikai formációkon keresztül képviseltetheti magát, hanem az úgynevezett protesztpártok, illetve a heccpártok által is. A protesztpárt nem rendelkezik kiforrott ideológiával, programmal, s általában a társadalmi diskurzusokat uraló konkrét ügyek, illetve erős, hatalommal szembeni attitűdök mentén szerveződik. A Nézőpont Intézet egy korábbi elemzése rámutatott: *„a bevándorlási válság kezdete óta az európai államok politikai palettájának jobb- és baloldalán egyaránt megerősödtek az elitellenes protesztpártok"*,[12] s ennek nyomán az európai uniós tagállamokban a választók körülbelül egyötöde immár protesztpártokkal szimpatizál.[13]

A heccpártok, mint amilyen a Magyar Kétfarkú Kutya Párt (MKKP) a protesthangulat, a politikától való elfordulás, a hatalommal való szembehelyezkedés szellemes, ám javarészt terméketlen megnyilvánulásai. Terméketlenségük abból adódik, hogy fő tevékenységük nem proszociális irányba mutat (legalábbis nem programalapon), még csak nem is a választások útján való megmérettetésen keresztüli kormányzati pozíció megszerzésére,[14] egyszerűen csak az elégedetlenség (leképezve a közhangulatot, a társadalmi attitűdöket), az ellenérzés (általában az „elittel", illetve a „pártokráciával" szemben), vagy épp a közöny (általában a politikával szemben) kifejezését szolgálják (függetlenül attól, hogy egyes akcióik konkrét, jól beazonosítható célokat

szolgálnak). Amennyiben egy-egy ilyen formáció – kellő társadalmi támogatottság birtokában – mégis politikai pozíciókat szerez (akár országosan, akár mezoszinten vagy a helyi önkormányzatok szintjén), jellemzően „megkomolyodik", felvállalja az ezzel együtt járó felelősséget (nyilván ez erőteljesen befolyásolja a párt karakterét). Fontos megjegyezni, hogy nem minden viccpárt a tiltakozás szándékával állít „görbe tükröt" az „elittel" vagy a társadalommal szemben, bár tipikusan (az esetek többségében) a protesztpártok körébe sorolhatók. A heccpártok kreativitása, feszültséglevezető szerepe – kellő adaptivitás és önkorrekciós képesség birtokában – más politikai szereplők számára is hasznosítható.

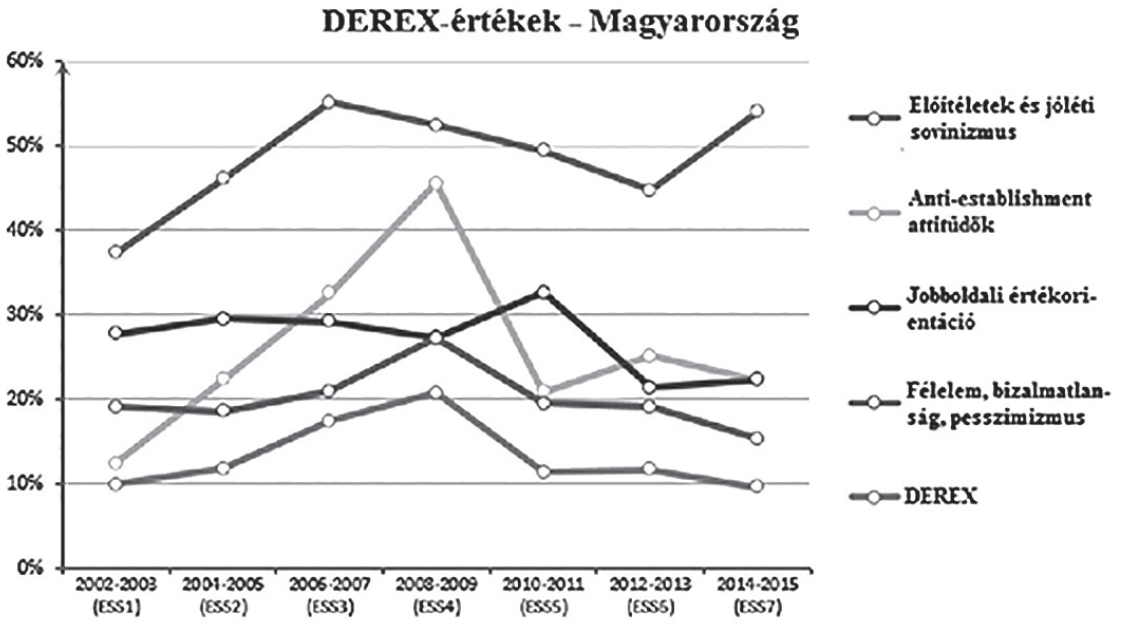
AZ *ANTI-ESTABLISHMENT* ATTITŰDRŐL

A kérdés vizsgálatakor elsőként a DEREX-indexet hívjuk segítségül. [Lásd a szemközti oldalon. – *A szerk.*]

Miként a Political Capital által vezetett, a *„jobboldali extrémizmus"* iránti társadalmi kereslet számszerűsítésére törekvő mutatószám, a DEREX-index[15] számadataiból kirajzolódó trendek mutatják, 2002 után egészen a 2010-es kormányváltásig[16] folyamatosan erősödött az *anti-establishment* attitűd, valamint a második Gyurcsány-kormány (és a Bajnai-kormány) alatt – az index összetevői között – a „félelem, bizalmatlanság, pesszimizmus" faktor emelkedett, míg a „jobboldali értékorientáció" növekedése inkább csak követte, (főként pártpreferencia által meghatározott önbesorolás alapján) leképezte e folyamatokat.

Magyarországon az *anti-establishment* attitűd alakulása egyfajta *Regierungskritik*ként jelenik meg általában, vagyis az aktuális kormányzat működésével való elégedettség (vagy elégedetlenség) erősen rányomja a bélyegét magának a politikai rendszernek és a gazdasági folyamatoknak a megítélésére. Az elégedettségi indexek alakulásából tehát áttételesen következtethetünk a rendszerellenesség vagy rendszerkritikus beállítottság erősségére. (Az Iránytű Intézet közvéleménykutatási adataiból kirajzolódó trendek is ezt a tézist erősítik.) A rendszerellenesség ráadásul nemcsak a demokratikus intézményrendszerbe vetett bizalom erodálódásából és az elégedetlenségből táplálkozhat, de – miként korábban utaltunk rá – egyfelől az új Alaptörvényhez (kiterjesztett értelemben az új közjogi struktúrához) való negatív vagy ambivalens viszonyból, illetve a „valódi rendszerváltás" számos aspektusból beváltatlan ígéretéből.

Kommunikációs szempontból mindebből az következik, hogy amíg az *anti-establishment* attitűd nem kiugróan magas, addig a rendszerszintű kritikák helyett célszerűbb *ad hoc* kérdések, konkrét ügyek (*issue*-k) mentén politizálni. (Ez nem a vízió, átfogó narratíva hiányát jelenti, csupán azt, hogy a hangsúlyokat máshová érdemes helyezni.) Ráadásul egy ilyen kommunikációs gyakorlatnak – kellő konstruktivitás mellett – vannak addicionális pozitív hatásai is: a társadalmi kapcsolatok intenzitásának pozitív változása, a szakpolitikai alternatívák kibontásának lehetősége, végső soron pedig – mivel a konstruktivitáshoz felelős javaslatok is társulnak – a kormányképességbe vetett hit[17] erősítése. A protesthangulat felerősödésének indikátorai, s egyben katalizátorai lehetnek az egyes társadalmi alrendszereket, illetve a nagy ellátórendszereket érintő akut és rendszerszintű, a választók által közvetlenül és jól érzékelhető problémák. Miként már említettük, Magyarországon a kormányellenesség és a rendszerellenesség között erős összefüggés figyelhető meg. Ha ezt a tézist elfogadjuk, úgy meg kell jegyeznünk: a kormánnyal szembeni protesthangulat alakulása nem függetleníthető az *anti-establishment* pozíciótól.

ADAT-TÁBLA	*Előítéletek és jóléti sovinizmus*	*Anti-establishment attitűdök*	*Jobboldali értékorientáció*	*Félelem, bizalmatlanság, pesszimizmus*	*DEREX*	*Terepmunka*
2002-2003 (ESS1)	37%	12%	28%	19%	**10%**	*2002.10.29. 2002.11.26.*
2004-2005 (ESS2)	46%	22%	29%	19%	**12%**	*2005.04.02. 2005.05.31.*
2006-2007 (ESS3)	55%	33%	29%	21%	**17%**	*2006.11.21. 2007.01.28.*
2008-2009 (ESS4)	52%	46%	27%	27%	**21%**	*2009.02.20. 2009.04.20.*
2010-2011 (ESS5)	49%	21%	33%	20%	**11%**	*2010.10.19. 2010.12.10.*
2012-2013 (ESS6)	45%	25%	21%	19%	**12%**	*2012.11.10. 2013.02.17.*
2014-2015 (ESS7)	54%	22%	22%	15%	**10%**	*2015.04.24. 2015.06.26.*

Forrás: http://derexindex.eu/countries/Hungary#Hungary

PROTESZTHANGULAT ÉS PROTESZTSZAVAZÓK

A protesztthangulat jelentősége nehezen alábecsülhető, miképp arra – többek között – a 2015-ös esztendő ellenzéki győzelmeket hozó időközi választásai[18] is rámutattak. Persze, nem hagyható figyelmen kívül, hogy egy időközi választásnak jóval kisebb a tétje, mint egy általános választásnak (még ha a kormányzó

erők minősített parlamenti többsége múlik is rajta), s az országos szint sem keverhető össze a helyi (önkormányzati) politika dimenziójával. Ugyanakkor, ami közös pontként, tanulságként megjelenik, az az, hogy a kormánnyal szembeni protesztszavazatokat dominánsan a legesélyesebb (vagy a közvélemény előtt annak tűnő) ellenzéki jelölt tudja begyűjteni. Miként láttuk, ennek során jelentős mértékű átszavazásra is sor kerülhet.[19] Szintén ezt a hatást erősíti az a körülmény, hogy a választók jelentős része (különösen az idősebb korcsoportokba tartozó választópolgárok) még a régi, kétosztatú politikai koordináta-rendszer mentén gondolkodnak, ahol a Fidesznek *vice versa* az MSZP az alternatívája (hagyományos „baloldal–jobboldal" felosztás és asszociáció). A Jobbik 2010-től vált pólusképző erővé a magyar pártrendszerben, s az elmúlt bő másfél parlamenti ciklus rövid időtávnak bizonyult ahhoz, hogy a centrális pártrendszer logikája, illetve az ezzel járó átrendeződés (az úgynevezett baloldal szétforgácsolódása, az MDF és az SZDSZ kiesése a parlamentből, az LMP megjelenése, valamint a Jobbik megerősödése) az átlag választópolgár tudatába mélyebben beágyazódjon. A pártrendszer két vagy háromosztatúságának problematikája mellett az sem mellékes, hogy melyik párt/pártszövetség tudja elhitetni magáról, hogy országosan vagy lokálisan ő az „ellenzék vezető ereje", tehát az elsőszámú kihívó. Miként utaltunk rá, a „gravitálás" a szavazók részéről akkor is megfigyelhető, ha az ellenzéki pártelitek nem hajlandóak összefogni a kormánypárttal, illetve a kormánypártok által támogatott jelölttel szemben. Ami a centrális erőtér előnyét és gyengeségét illeti: centrális pozícióból bármelyik szereplőre könnyedén lehet „tüzelni" (ez kétségkívül stratégiai előny) – egészen addig, amíg nem kell tartani a „bekerítéstől". Ebben az olvasatban az az erő, amelyik képes a jobb- és baloldali protesztszavazókat is maga mögé állítani, az összeroppanthatja a centrális pozíciót birtokló pártot.[20] A Jobbik által meghirdetett „hídépítés" a politikai stratégia szempontjából itt nyer értelmet.

„Polgári Magyarország" csak autonóm, egzisztenciális függés és félelem által nem igazgatott polgárokra, széles középosztályra építhető. A fenyegetettség szubjektív érzését (függetlenül annak objektív tartalmától) erősítő, a protesztthangulatot féken tartó „válságkormányzás",[21] valamint a különböző társadalmi csoportokat egymás ellen hangoló és kijátszó stratégiák, amelyekkel az eddigi kormányok operáltak – a megélhetési dependenciával együtt – a középosztályosodás, a valódi polgárosodás ellen hatnak. Kérdéses, hogy a különböző színezetű kormányzatok mennyire érdekeltek ebben, s meddig kényelmes, kifizetődő a *divide et impera* elvének alkalmazása. Persze, mint minden stratégia, ez is csak akkor lehet sikeres, ha reflektál a társadalmi elvárásokra, félelmekre, attitűdökre. Tölgyessy Péter ezt úgy fogalmazta meg, hogy a miniszterelnök képes ráérezni az emberek gondolataira, bár gyakran a magyar néplélek negatív vonásaira apellál.[22]

Elemzők az október 2-ai „kvótareferendumot" követő időszak kulcsfontosságú kérdésének tartják, hogy vajon az elégedetlenség, a protesztthangulat, vagy a migrációs krízis és terrorveszély-helyzet uralják-e a közvélekedést. A Nézőpont Intézet 2016. február 25-én bemutatott Magyarország előző éves nemzetközi sajtómegjelenéseivel kapcsolatos médiapolitikai elemzésében[23] megjegyzi, hogy *„a 2015-ös év vezető témája egyértelműen a bevándorlási válság volt"*, aminek hatására a korábbi esztendőnél intenzívebb, ugyanakkor kritikusabb médiafigyelem irányult hazánkra. Az elemzés azt is megállapítja, hogy a Magyarországgal kapcsolatos *„legmagasabb havi megjelenésszám a bevándorlási válság csúcspontján, szeptemberben alakult*

ki". Ekképp nem meglepő, hogy a 2015. októberi közvéleménykutatási adataink már a kormánypártok növekvő támogatottságát, egyúttal (mintegy *spill over* hatásként) javuló elégedetlenségi indexeket mutattak (miként azt az IKB-index alakulásával foglalkozó fejezetben tárgyaljuk). 2016 szeptemberében Balatonfüreden, a parlament őszi ülésszaka előtti kihelyezett frakcióértekezleten Orbán Viktor is úgy értékelt, hogy a kormánypártok töretlenül magas támogatottsága a migrációs válságnak köszönhető.[24] Nyugodtabb nemzetközi környezet esetén a fókusz a belföldi, belpolitikai folyamatokra helyeződhet át, ami a kormányzat szakpolitikai kudarcai esetén növelheti a társadalmi elégedetlenséget, s így a proteszthangulatot. A migrációs válság kezelésének, a téma felértékelődésének és a kormányzati kommunikáció középpontjába állításának hatása jól érzékelhetően befolyásolta a kormányzati teljesítmény, illetve a jövőre vonatkozó kilátások, várakozások választói megítélését – mint arról a következőkben szólni fogunk.

Elégedettségi mutatók alakulása az Iránytű Intézet közvélemény-kutatásainak tükrében

Ha pontosabb képet akarunk kapni a proteszthangulat erősödéséről vagy gyengüléséről, tisztában kell lennünk a társadalmi közérzetről „látleletet" adó elégedettségi mutatók alakulásával.

A közhangulat, illetve az abban bekövetkező változások empirikus mérése az egyik legnehezebb feladat a közvélemény-kutatásokban. A választópolgárok aktuális gazdasági, politikai hangulatának mérésére kidolgoztuk az úgynevezett Iránytű Közéleti Barométert (IKB).[25] Az IKB-t a lenti pontokban vizsgált három tényező (kérdés) alkotja.

Iránytű Közéleti Barométer

IKB = *Om+Km+Ha*/3. Ahol a három alindex:

Om = az ország jelenlegi állapota megítélésének súlyozott indexe.

Km = a második illetve harmadik Orbán-kormány működése megítélésének súlyozott indexe.

Ha = a háztartások megélhetési körülményei, anyagi helyzete változásának súlyozott indexe.

A súlyozott elemi indexek előállítása a következők szerint történik:

A kérdőív adatai rögzítésre kerülnek, majd elkészülnek a szükséges alaptáblázatok, amelyek a lehetséges válaszlehetőségek megoszlását tartalmazzák az összes releváns ismérv szerint.

A súlyozott elemi indexek kiszámítása:

A kérdőív érintett osztályozós alkérdéséből úgynevezett elemi indexet számítunk. Az elégedettségi kérdések elemi mutatói jelentik az index alapját.

A számítás alapja:

A válaszok megoszlási táblája, amely százalékos formában tartalmazza a teljes minta kérdésre adott értékelhető válaszainak arányát (azaz a válaszmegtagadók nem szerepelnek).

Kérdés – például:

Összességében mennyire elégedett Ön az ország jelenlegi állapotával?

Szöveges skála	nagyon elégedetlen	elégedetlen	elégedett is meg nem is	elégedett	nagyon elégedett	Összesen
Számskála	1	2	3	4	5	
Súlyok	0	0,25	0,5	0,75	1	
Megosztás	23,7%	33,3%	35,5%	6,8%	0,8%	100%

A számítás menete (Elégedettségi elemi mutató):

Az elemi indexeket – például Om – súlyozással képezzük a következő módon:

Om = 1*5 + 0.75*4 + 0.5*3 + 0.25*2 + 0*1,

ahol az 1–5-ig terjedő értékek a számskála megfelelő számát választók arányát jelentik.

Az előző táblázat alapján – például:

Om = 1*0,8+0.75*6,8+0.5*35,5+0.25*33,3 +0*23,7 = 32,0

Mint a fentiekből kiderül, az elégedettségi mutatók mindenképp 0 és 100 közé eső számok (indexek), amelyeket nem lehetséges „százalékként" (arányként) értelmezni. Kizárólag az időbeli változások követése javallott.

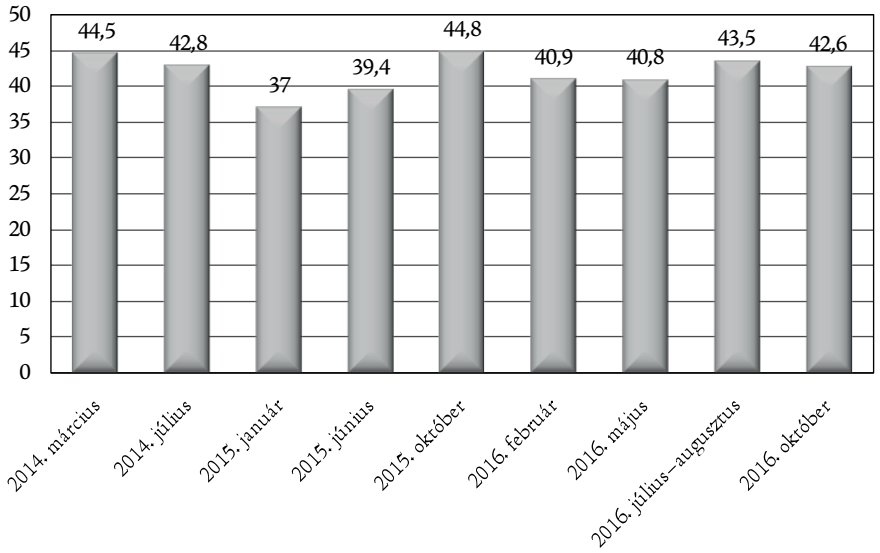
Iránytű Közéleti Barométer alakulása (IKB-index)

A közvélemény-kutatási eredmények alapján kiszámoltuk az IKB-index állását, egyúttal felvázolva a korábbi méréseinkhez képesti trendváltozást. Miként az oszlopdiagramról leolvasható, az elégedettség alakulását tekintve 2014 tavasza óta hullámzó mozgás figyelhető meg. Az IKB értéke az idei, nyári csúcsához képest októberre 0,9 ponttal csökkent. Ettől függetlenül a 42,6 pont még így is jónak mondható az elmúlt két év viszonylatában. Az IKB értéke a legalacsonyabb az „internetadó" elleni tüntetések idején volt, míg a legmagasabb a migránskrízis csúcspontján.

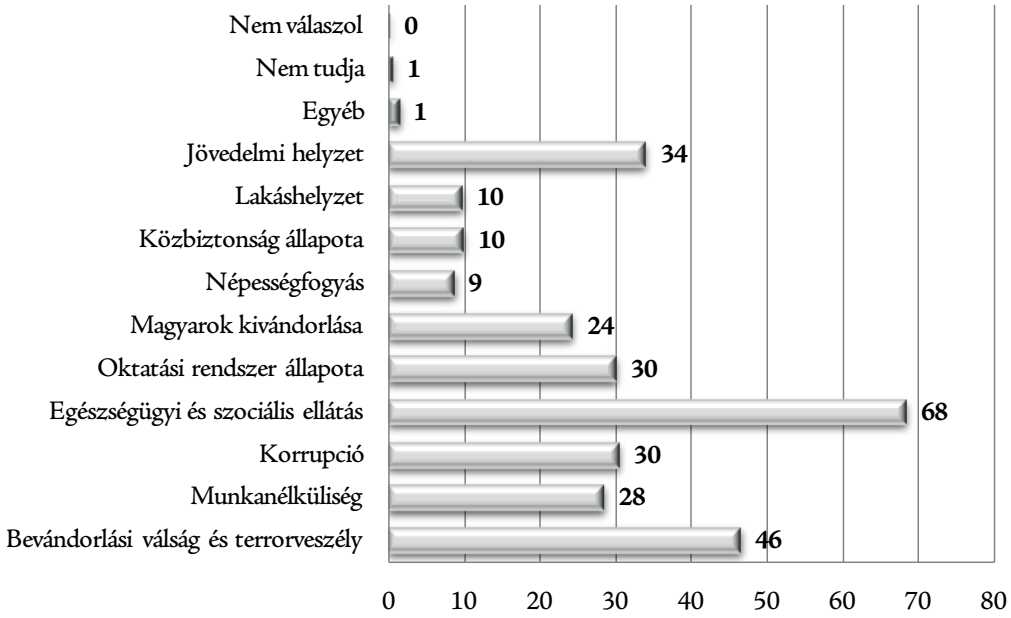
Méréseink tanulsága szerint a migrációs válság hatására a kormánypártok megítélése is pozitívan változott (ezt a pártokhoz való érzelmi viszonyulás, illetve a pártok abszolút elutasítottságának változása is mutatja), ezzel párhuzamosan pedig az elégedettségi mutatók is javultak valamelyest, miközben a proteszthangulat ereje csökkent.

Az október 2-ai népszavazást követő és a soron következő általános országgyűlési választás közötti időszak egyik nyitott kérdése, hogy az egyes ellenzéki szereplők – kitörve a reaktív szerepből – képesek lesznek-e úgy tematizálni a közéletet, hogy annak fókusza ismét a belföldi folyamatokra, az égető társadalmi problémákra (például egészségügy, oktatásügy, korrupció, elvándorlás, megélhetési körülmények), a kormány szakpolitikai kudarcaira helyeződjön.

Az Iránytű Közéleti Barométer (IKB) változása az elmúlt két és fél év során (az értékek pontban értendőek)

A válaszadók alábbi százaléka jelölte meg az adott problémát

A sávdiagram az Iránytű Intézet 2016. októberi országos közvélemény-kutatási[26] adatai alapján mutatja be, hogy a választópolgárok milyen jelentőséget tulajdonítanak egyes társadalmi problémáknak.

A korrupciós tematikáról általánosságban

A korrupció problematikájának megítélése nem egyszerű, mivel szinte általános elemzői vélemény, hogy – az Alaptörvényben lefektetett szigorúbb közpénzügyi szabályozás ellenére – e negatív jelenség a politikai rendszer „bevett", „beárazott", integráns része – kormányoktól függetlenül, legfeljebb eltérő hangsúlyokkal. Ekképp a „tisztább közélet", a felelősebb és átláthatóbb gazdálkodás ígéretét a választók az ellenzék pártjainak, illetve az azokhoz köthető értelmiségi, gazdasági holdudvarok közvélekedést formáló szereplőinek szájából is szkeptikusan fogadják. Ezen jelentős mértékben az sem változtat, hogy az adott politikai pártnak volt-e már alkalma kormányzati pozícióban bizonyítania a korrupcióval szembeni elkötelezettségét. (A „tiszta kezeket" a közvélemény tehát már csak „a politikával", „az elittel" szembeni attitűdje okán sem látja makulátlannak.) A korrupciós ügyek (tematikus) kampánytémává tétele a (párt)politikai hasznosság szempontjából ilyen körülmények között legfeljebb hosszabb távon kifizetődő (ez különösképpen igaz, ha ennél aktuálisan jóval populárisabb, erősebb érzelmi töltéssel, pszichológiai hatással bíró téma/témák uralják a közbeszédet). A korrupciós tematika azonban erős korrelációt mutat a politika szférájához való általános társadalmi viszonyulással, az „elitellenesség" jelenségével, mértékével. A korrupcióellenesség ekképp – a nem pejoratív értelemben vett populizmussal – fontos alkotóeleme lehet egy, főként proteszthangulatra építő, éles rendszerkritikát és a jövőre vonatko-

zó víziót, társadalmi narratívát megjelenítő ellenzéki alternatívának.

Az ellenzék számára a korrupcióellenes kampány mellett szól, hogy a választók a kormánypártok támogatóinak kivételével (azonban a szocialista–liberális kormányok időszakához képest csökkenésről itt is csak a relatív többség beszél) erősödő korrupciós trendet észlelnek. Emellett nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy a Fideszhez közeli magánszemélyek, gazdasági szereplők, oligarchák vagyongyarapodása szinte leplezetlenül folyik. A kormányfő egy 2012-es parlamenti felszólalásában így definiálta az imént említett kifejezést: *„oligarcha az a milliárdos, aki közvetlen politikai hatalmat is akar szerezni a gazdasági súlya mellé, s az ország fontos ügyeinek eldöntését is a saját hatáskörébe akarja vonni”*.[27] Azt sem nehéz belátni, hogy a demokratikus struktúrákra nézve szintén aggályos, amikor egy hatalmon lévő párt vagy pártszövetség befolyását, gazdasági bázisát úgy kívánja kiszélesíteni, illetve konszolidálni, hogy kijátszva a meglévő szabályokat, a hozzá közel álló gazdasági érdekköröknek nyújt jelentős állami támogatásokat. Ez még akkor is problematikus, ha a példaként felhozható konkrét ügyletek jogi szempontból nem, vagy csak nehezen támadhatók,[28] ugyanis a célszerűség, az eredményesség és a társadalmi igazságosság elvei ilyen esetekben is sérülhetnek. A közösségi intézmények és hivatalok elveszíthetik legitimációjukat, amikor hatalmukkal visszaélve a köz érdeke helyett magánérdekeket szolgálnak. Ez a jelenség – amennyiben a rendszer integráns részévé válik – hozzájárulhat a rendszerellenesség erősödéséhez, a közbizalom drámai romlásához, a politikai cinizmus általánossá válásához. Az elszámoltathatóság hiánya, a klientúra-rendszer versenykorlátozó szerepe ráadásul tovább gyengítik a politikai kultúrát, illetve a források szűkössége (és célracionális felhasználásának sérelme folytán) a nemzetgazdaságot.

„A részvételi politikai kultúra erősítéséhez az állampolgári nevelés a kulcs, azon belül is főként a közösségi gondolattal vegyülő egyéni felelősségérzet.”

Korrupciós tematika az Iránytű Intézet 2015. októberi közvélemény-kutatásában[29]

2015 októberében a megkérdezettek relatív többsége, 34 százaléka vélekedett úgy, hogy a 2010 előtti kormányzati ciklusokhoz képest nőtt a korrupció mértéke, míg majdnem ugyanennyi válaszadó (a megkérdezettek 31 százaléka) szerint *„nem változott: még mindig jelentős mértékű”*. A megkérdezettek 21 százaléka azonban úgy érzékelte, hogy csökkent a korrupció mértéke. 2015 januárjához képest az év októberére valamelyest változott a korrupció mértékének megítélése: 8 százalékpontot nőtt azok aránya, akik szerint csökkent a korrupció, míg 4 százalékponttal csökkent azoké, akik szerint viszont nőtt. A választ adni nem tudók aránya 11 százalékról 5 százalékra esett vissza.

2015 októberében egyedül a kormánypártok támogatóinak relatív többsége (43%) vélekedett úgy, hogy 2010 óta csökkent a korrupció mértéke, míg 27 százalékuk szerint *„lényegében nem változott, továbbra is jelentős mértékű”*. A Fidesz–KDNP táborában is viszonylag jelentős arányban (14%) megtalálhatóak azon választók, akik szerint nőtt a korrupció mértéke 2010 óta. Az ellenzéki pártok közül a Jobbik szavazói a leginkább „elnézőek” a Fidesz–KDNP kormány irányában: 32 százalékuk szerint nőtt a korrupció mértéke, 14 százalékuk szerint viszont csökkent. Az úgynevezett baloldali pártok szavazói egyértelműen amellett foglaltak állást, hogy nőtt a korrupció, míg az LMP szavazói körében szintén e válaszok kerültek (abszolút) többségbe (56%), ám jelentős, 41 százalékos volt azon

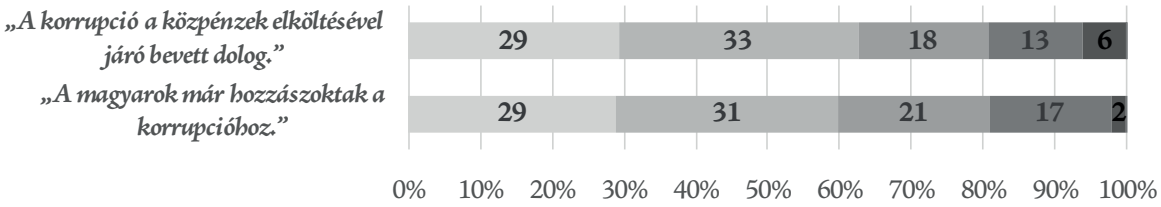
válaszadók aránya is, akik szerint nem változott a korrupció mértéke. A pártpreferenciájukban bizonytalanok relatív többsége (45%) szerint is nőtt a korrupció, 34 százalékuk pedig úgy vélekedett, hogy továbbra is jelentős mértékű.

Az Együtt – A Korszakváltók Pártja és az LMP szavazói értenek legkevésbé egyet azzal, hogy *„a magyarok már hozzászoktak a korrupcióhoz"*. A Jobbik szavazóinak relatív többsége (37%) „inkább egyetért", harmada pedig „teljes mértékben egyetért" ezzel az állítással. A Fidesz-KDNP szavazói alulreprezentáltak a „teljesen egyetértők" között (arányuk csupán 19 százalékos), és az „inkább egyetértők" aránya is alacsonyabbnak (29%) mondható.

Politikai programalkotás társadalmi párbeszéddel – egy valódi nemzeti konzultáció

Talán érdemes azzal kezdenünk, mi is az a „nemzeti konzultáció", és milyen szerep juthat neki egy képviseleti demokráciában. A kérdést – a magyar kontextusnál maradva – két irányból is megközelíthetjük. Tekinthetünk a nemzeti konzultációkra egy politikai termékként, aminek lényege, célja a kommunikáció és marketing szempontrendszerével ragadható meg (ez a negatív olvasat). Olyan társadalmi interakciónak is tarthatjuk, ami optimális esetben vitákat generál, formálja a társadalmi diskurzust (annak

„Ön mennyire ért egyet a következő állításokkal?"

	„A magyarok már hozzászoktak a korrupcióhoz."	„A korrupció a közpénzek elköltésével járó bevett dolog."
Teljesen egyetért	29	29
Inkább egyetért	31	33
Inkább nem ért egyet	21	18
Egyáltalán nem ért egyet	17	13
Nem tudja	2	6
Nem válaszol	0,2	0,1

Miként a fentebbi ábra is mutatja, a magyar választók abszolút többsége teljesen vagy inkább egyetért azzal, hogy *„a korrupció a közpénzek elköltésével járó bevett dolog"*, és ennek megfelelően a korrupciós ügyek nehezen ütik át a társadalom ingerküszöbét (*„hozzászoktak"*).

tartalmát, módját, stílusát), megszólít, mobilizál, lehetőséget nyújt a vélemények becsatornázására – csökkentve a távolságot a pártok, a képviseleti intézmények és a választók között (ez a pozitív olvasat). A választópolgárok – bármennyire is fásultak vagy kiábrándultak a politiká-

ból – igénylik a közvetlen beleszólás lehetőségét a társadalom nagy, közös ügyeinek alakításába.

A részvételi politikai kultúra erősítéséhez az állampolgári nevelés a kulcs, azon belül is főként a közösségi gondolattal vegyülő egyéni felelősségérzet. A polgárt közösségi kötelezettségei nem korlátozzák szabadságának megélésében, épp ellenkezőleg: részben azok által éli meg szabadságát.[30] Ehelyütt fontos megjegyezni, hogy a mai szabadságfogalmunk javarészt a liberalizmus „negatív szabadság"[31] („be nem avatkozás") fogalmára épül a „pozitív szabadság" („szabadságom valamire") jelentéstartalmának háttérbe szorulásával. A „nagy" francia forradalmat követően került a szabadságfogalom középpontjába az egyéni szabadság a közösségi szabadság helyett, holott – noha nyilván egyik sem abszolutizálható – mindkét értelmezésre[32] szükség van. A szabadságértelmezések kapcsán beszélhetünk a „pozitív szabadság"–„negatív szabadság", személyes szabadság–politikai szabadság kettőséről. Az egyes szabadságfogalmak érvényesülése közötti „egyensúlyi állapot keresése" azonban nem azt jelenti, hogy ne lennének az egyén és a társadalom életének olyan szférái, ahol az egyik természetszerűleg ne élvezne elsőbbséget a másikkal szemben. Az állampolgári felelősség lényege jól megragadható a néhai amerikai elnök szavaival: *„ne azt kérdezd, mit tehet érted a haza, hanem azt, hogy te mit tehetsz a hazádért"*.[33] A polgár ugyanis nemcsak a saját felelősségével van tisztában, de – a jog, az önszerveződés, a civil társulás biztosította – erejével is, vagyis azzal, hogy a problémák egy részének megoldását nem az államtól, nem az önkormányzattól, nem a különböző szervektől kell várnia, hanem saját felelőssége tudatában, jogkövető magatartással, másokkal együttműködve maga is képes erre. Ehhez a felelősségtudathoz azonban az is hozzátartozik, hogy mások felelősségét sem negligálhatjuk: nem adhatunk menlevelet apátiából vagy politikai szimpátia függvényében a korrupciónak, a hivatali visszaélésnek, a mulasztásnak és a rossz kormányzásnak (noha utóbbi nem jogi kategória). Ha így teszünk, azzal saját közösségeink, és a következő generációk életminőségét, kilátásait tévesztjük szem elől, miközben a regnáló hatalom számára azt a visszajelzést küldjük, hogy „ez még belefér". Így válunk *„következmények nélküli országgá"*.[34] A hazai viszonyokat tanulmányozva elmondhatjuk, hogy az állami és állampolgári szerepfelfogás teljes megújulására van szükség, s ezt az átfogó változást nem a demokratikus intézményrendszer és szabályok radikális átszabásától, sokkal inkább a politikai kultúra megújulásától remélhetjük. Hogy ez „alulról" bontakozik-e ki, szükség van-e ehhez egy „elitcserére" is, gyakran visszatérő kérdés. Itt kerül a képbe az úgynevezett populizmus[35] problematikája, azonban az „elitellenesség" (és a gyakran annak nyomában járó rendszer- és politikaellenesség) elfed egy fontos kérdést: a már említett állampolgári felelősséget.

Az úgynevezett lebegő pártrendszer,[36] a magyar politika kínálatorientált jellege, a civil társadalom és a részvételi politikai kultúra gyengeségei, a magas fokú politikai apátia még inkább felértékelik a társadalmi párbeszédre alkalmat, platformot kínáló kezdeményezéseket, csakúgy, mint a közvetlen demokrácia alkotmányos eszközeit (így a népszavazás jogintézményét). Miként azonban a jogalkotás folyamán a valódi társadalmi egyeztetés gyakran elsikkad, korlátosságát pedig aligha kell bizonygatni, úgy a konzultatív jellegű akciók is gyakran kimerülnek egyoldalú, hangzatos lózungokban, irányított kérdésekben. Egy valódi nemzeti konzultáció ígéret, lehetőség arra, hogy a politikaformáló a döntéseibe, programjába beépítse az aktív választók közvetlen visszajelzéseit, vagy erősítse az általa képviselt álláspont legitimitását.

Ellenzéki vagy kormányzati szerepből kezdeményezve más-más eszközként tekinthetünk a nemzeti konzultációra. Az *ellenzéki pozícióból indított konzultációk* főként a felkészülés, az alternatívaállítás, a párbeszéd, a konszenzuális cselekvés megjelenítését célozzák (gyakran kihasználva a regnáló kormányzattal szembeni proteszthangulatot). Egyúttal úgy is tekinthetünk ezekre a kezdeményezésekre, mint egyfajta kompenzációs eszközre, amivel stabil kormánypárti többség és kevéssé konszenzusorientált (esetleg kifejezetten konfrontatív) kormányzás esetén az ellenzék a szűk parlamentáris lehetőségeken túllépve, új plénumot teremtve igyekszik értékelésre, ítéletalkotásra, cselekvésre ösztönözni a választókat, valamint megnyerni a civil társadalom egy részének támogatását. Ebben az olvasatban minden, a választókat közvetlen beleszólásra késztető kezdeményezés – nem függetleníthetően annak kifutásától – rés a „pártokrácia" pajzsán. Mivel Magyarországon a kormány tevékenységének, a kormányzás minőségének megítélése szorosan összefonódik a politikai rendszert értékelő állampolgári viszonnyal (valamint az „elitellenességgel"), így erős proteszthangulat idején egy *anti-establishment* (vagy e szerepben tetszelgő) párt hitelesebben élhet efféle akciókkal.

A *kormányzati pozícióból indított konzultációk* alapvetően kétfajta célt szolgálhatnak: lehetnek döntően politikai kommunikációs termékek, amelyek a kormányzati sikereket illetve a kormánypártok tevékenységét magyarázzák, népszerűsítik (exponálva a populárisabb elemeket), de előállhat olyan helyzet is, amikor a kormányzó erők egy adott döntést, álláspontot kívánnak legitimálni. Ez a lehetőség leginkább akkor kerül elő, ha a politikai vagy a kormányzati stabilitás hiányzik, esetleg egy külső szereplővel (például EU-intézmények) szemben kíván erőt felmutatni a kormány. Természetesen nemzeti konzultációt más esetekben, eltérő motivációval is le lehet vezényelni, ugyanakkor általánosságban elmondható, hogy egy konfliktusos politikai kultúrával és konfrontatív „elitviselkedéssel" jellemezhető képviseleti demokráciában a nemzeti konzultáció funkcióját tekintve – még ha a számok mást is mutatnak – inkább ellenzéki műfaj. Az erős mandátummal, stabil parlamenti többséggel rendelkező kormánynak kevésbé érdeke hasonló akciók meghirdetése, nem úgy az ellenzéki pártoknak, melyek számára politikailag hasznos lehetőség, ha a többségi népakaratra támaszkodhatnak a parlamenti többséggel szemben.

Felmerül a kérdés: mitől *„valódi"* egy nemzeti konzultáció? Egyáltalán mikor nevezhető egy konzultáció sikeresnek? A *„valódiság"* elsősorban tartalmi kérdés, mégsem feltétlenül a módszertani szempontok élveznek elsőbbséget a konzultációk lakossági (kérdőíves) szakaszában. Fontos megkülönböztetni a nemzeti konzultációs kérdéseket a közvélemény-kutatások során alkalmazott mintavételtől, mivel más műfajról van szó, így a vezérlő szempontok is eltérőek. Ami viszont fontos (volna), hogy a konzultációs kérdések valódi, társadalmi szinten releváns ügyeket érintsenek, a politika számára tényleges visszacsatolásként hassanak a kérdésekre adott válaszok (emiatt mégiscsak érdemes a közvélemény-kutatások objektivitást erősítő szempontjait figyelembe venni), továbbá – és ez már a sikeresség kritériuma – élénk társadalmi diskurzust generáljanak – formálva a metapolitikát, s előirányozva a megoldás irányába ható tényleges politikai cselekvést. Kritikus pont, hogy a közvélemény valós beleszólási lehetőséget lát-e egy ilyen formalizált interakcióban, mert ez alapvetően befolyásolja a részvételi (kitöltési és visszaküldési) hajlandóságot, ezáltal a konzultáció sikerességét.

Bár a nemzeti konzultációt a harmadik Orbán-kormány alatt intézményesítették (a 2015 októberében felállított Miniszterelnöki Kabinetiroda szervezetén belül működik a Nemzeti Konzultációs Központ), története egészen 2005-ig nyúlik vissza, amikor a Fidesz – még ellenzékben – először kezdeményezett konzultációt, hangsúlyozva, hogy a 2006-os országgyűlési választásokra a polgárokkal való párbeszéd során nyert tapasztalatokra építve készítik el a választási programjukat. A Fidesz 2010-es újbóli kormányra kerülését követően öt alkalommal is konzultált a választópolgárokkal (olyan témákban, mint a nyugdíjak, munkavállalás és szociális intézkedések, az új alaptörvényről feltett kérdések, az úgynevezett szociális konzultáció és a gazdasági jellegű konzultáció, valamint a migráció, bevándorlás és terrorizmus kérdése). Tartalmi szempontból viszont egyre inkább kiüresedtek ezek az akciók, és a visszaküldött kérdőívek feldolgozását[37] követően nyilvánosságra hozott eredmények is azt mutatják: a kezdeményező célja nem valódi *input* szerzésére irányult, sokkal inkább egy politikai kommunikációs eszközt láthatunk a konzultációkban. Miként a „Polgári Magyarország" hívószava egy kormányközeli elemző[38] szerint politikai termékké vált,[39] úgy a fideszes „nemzeti konzultáció" *brand* jellegűvé, *marketing* termékké silányult. Persze, nem volna szakmailag korrekt azt állítani, hogy az efféle cselekvésnek ne volna politikai kommunikációs éle, ne lehetne rá egyfajta kampányeszközként tekinteni, mindazonáltal minden műfajban vannak kritériumok, a „konzultáció" fogalma pedig érdemi párbeszédet, a társadalmi impulzusokra való nyitottságot feltételez.

Kihívást jelenthet a Fidesz számára, hogy évadnyitó beszédében a Jobbik elnöke *„valódi nemzeti konzultációt"* hirdetett[40] három olyan területen, amelyek neuralgikus pontnak számítanak a kormány működése, szakpolitikai tevékenységei vonatkozásában. Az egészségügy és az oktatásügy témakörében feltett kérdések azon választói igényekre és ágazati problémákra reflektálnak politikailag, melyek a szakma és általában az érintettek bevonásával kidolgozott és végrehajtott, valódi reformokat, biztonságos egészségügyi ellátást, jól működő oktatási rendszert fogalmaznak meg elvárásként. Az oktatás területén mi sem jelzi jobban a fennálló állapotok tarthatatlanságát, mint az, hogy a személycserékkel és a megígért intézményi átalakítással a kormány maga ismerte el az eddigi, központosított struktúra működésképtelenségét (még ha az előirányzott lépések egyelőre nem is bizonyultak elegendőnek a pedagógusok és diákok meggyőzéséhez). A 2010 óta eltelt időszakban a kormány elmulasztott átfogó ágazati reformot végrehajtani az egészségügyben, amit az ellátórendszer aggasztó állapota, a szakdolgozók kedvezőtlen helyzete, elvándorlása, a kórházi adósságállomány újratermelődése, a hosszú várólisták, a prevenció kérdésének fájó elhanyagolása, s mindennek hatásaként a továbbra is riasztó népegészségügyi adatok mutatnak. Nem túlzás azt állítani, hogy a korrupció immár intézményesített formában, alig leplezetlenül folyik, a közpénzekkel való felelős gazdálkodás ígérete a múlté. Eközben a migrációs válság és a terrorfenyegetettség (melyek ugyan valós problémák) elvonják a figyelmet a kormányzás szakpolitikai kudarcairól (erre a kormány kommunikációs stratégiát épített). Épp ezért egy érdemi párbeszédet, esetleg építő jellegű vitákat generáló kezdeményezés – ami optimális esetben megfelel a *„valódiság"* által támasztott elvárásoknak is –, az ellenzéki tematizációs kísérleten túl alkalmas lehet arra, hogy nagyobb hangsúllyal jelenjenek meg a közbeszédben azok a közös ügyek, melyek alapvetően befolyásolják a magyar társadalom életminőségét, társadalmi közérzetét, kilátásait.

Jegyzetek

[1] A *„21. századi pártok”* fogalmát az előző lapszámban már igyekeztem definiálni. Kovács János: A politikai ideológiák szerepe a 21. században. Új politikai koordináta-rendszer. *Magyar Hüperión* (Budapest) 4. évf. 3. sz. (2016. ősz) 272–275. o.

[2] A *„több mint kormányváltás, kevesebb, mint rendszerváltás”* ígéretét a Fidesz 1998-ban fogalmazta meg.

[3] Tóth Gergely: Vajon miféle rezsim a tudomány szerint az Orbán-rendszer? http://index.hu/belfold/2015/11/24/a_magyar_politikai_rendszer_-_negyedszazad_utan. (Valamennyi itteni online hivatkozás utoljára megtekintve: 2016. november 15.)

[4] A migrációs válság sok szempontból „rendkívüli politikai klímát” teremtett (noha társadalmi kataklizmát nem idézett elő), ám ebből – aktív, potens szereplő révén – a kormánypártok tudtak politikai tőkét kovácsolni.

[5] A Jobbik elnöke különbséget tett a *„formai radikalizmus”* és a *„tartalmi radikalizmus”* között, előbbit főként a politizálási stílussal, utóbbit a radikális politikai programmal azonosítva.

[6] „Megbukott nézőpont” címmel az úgynevezett néppártosodás folyamatának eredményeiről írtam. http://alfahir.hu/megbukott_nezopont.

[7] Ezt bővebben egy későbbi fejezetben tárgyalom.

[8] Ezt a körülményt erősítik a kiegyensúlyozatlan médiaviszonyok is.

[9] A szkinhedmozgalom mellett itt elsősorban az olyan kezdeményezésekre érdemes gondolni, mint a Szabó Albert nevéhez köthető, jelentős tömegeket mozgósítani képtelen, alacsony szervezettséggel működő, saját „mitológiát” (társadalmi narratíváról aligha beszélhetünk) teremteni igyekvő formációk.

[10] Jelenlegi elnevezése: Magyar Munkáspárt.

[11] Rendszerellenes pártok alatt itt elsősorban a jogszabályoknak megfelelően működő, nem a hatalom erőszakos megszerzésére és birtoklására törekvő, ám a fennálló politikai rendszer egyes pilléreit mégiscsak elutasító formációkat értünk.

[12] Szerző nélkül: Az európaiak ötöde protesztpártokkal szimpatizál. http://nezopontintezet.hu/analysis/az-europaiak-otode-protesztpartokkal-szimpatizal.

[13] Ehelyütt azonban megjegyzendő, hogy az idézett elemzés szerzője „protesztpártok” alatt valószínűleg az *anti-establishment* pártokat érti.

[14] Itt muszáj közbevetni, hogy a 2016. október 2-ai „kvótareferendumot” követően ezzel a gondolattal is eljátszott a párt vezetése, illetve bizonyos publicisták, elemzők.

[15] Demand for Right-wing Extremism: http://derexindex.eu/countries/Hungary#Derex-html.

[16] Miként az ábráról leolvasható, a 2009. tavaszi terepmunkát 2010 őszén követte újabb, így a második Gyurcsány-kormány és a Bajnai-kormány (2009. április 16. – 2010. május 29.) időszakának elkülönítésére empirikus alapon nincs lehetőség.

[17] A kormányképesség fogalmáról, kritériumairól, értelmezési keretéről írtam korábban: http://iranytuintezet.hu/elemzesek-kutatasok/mind/27-a-kormanykepessegrol/.

[18] Ehelyütt elsősorban az újpesti, veszprémi és tapolcai időközi országgyűlési választásra kell gondolni.

[19] A közelmúltbeli példák is azt mutatják, ez akkor is így van, ha a pártelitek szintjén más stratégiai döntések születnek. A választók ugyanis nem feltétlenül követik ilyenkor az általuk – szimpátiaalapon – preferált párt útmutatásait.

[20] Erről a kérdésről bővebben nyilatkoztam az Alfahírnek. Bazsó Bálint Márton: Kiegyezés után – Az MSZP szélcsendbe, a Jobbik pergőtűz alá kerül. http://alfahir.hu/kiegyezes_utan_az_mszp_szelcsendbe_a_jobbik_pergotuz_ala_kerul.

[21] Korábban már foglalkoztam azzal, hogy politológiai értelemben valóban válságkormányzásról beszélhetünk-e a migrációs válságkezelést középpontba (de legalábbis a kormányzati kommunikáció középpontjába) állító kormányzás kapcsán. Kovács János: Válságkormányzás vagy konszolidáció? http://iranytuintezet.hu/elemzesek-kutatasok/mind/23-valsagkormanyzas-vagy-konszolidacio/.

[22] Mikecz Dániel: A népszerűség receptje. http://magyarnarancs.hu/republikon/a-nepszeruseg-receptje-98160.

[23] Nézőpont Intézet: A bevándorlás miatt kritikusabb lett a nemzetközi sajtó. http://nezopontintezet.hu/analysis/bevandorlas-miatt-kritikusabb-lett-nemzetkozi-sajto.

[24] Vincze Viktor Attila: Orbán Viktor: A migráció kezelése megerősítette a kormányt. http://magyaridok.hu/belfold/orban-a-migracio-kezelese-megerositette-a-kormanyt-985624.

[25] A kutatási módszertanról bővebben az Iránytű Intézet honlapján elérhető elemzésben olvashatnak: http://iranytuintezet.hu/letoltes/?file=/shared/kutatasok/ikb2016majus.pdf.

[26] A kutatási módszertan a következő dokumentum végén olvasható: http://iranytuintezet.hu/letoltes/?file=/shared/kutatasok/szabadkeresk_megallpodas.pdf.

[27] MTI: Orbán: Nincsenek oligarchák a nemzeti együttműködés rendszerében. http://www.atv.hu/belfold/20120507_orban_nincsenek_oligarchak_a_nemzeti_egyuttmukodes_rendszereben.

[28] Ehelyütt érdemes felhívni a figyelmet a „korrupció legalizálásának" jogalkotási jelenségére.

[29] A kutatási módszertan leírását az alábbi dokumentum tartalmazza: http://iranytuintezet.hu/letoltes/?file=/shared/kutatasok/2015okt_partpref.pdf.

[30] A szabadság fogalmának koronkénti változását, antik és modern tézise közötti koncepcionális különbséget kiválóan szemlélteti Benjamin Constant *A régiek és a modernek szabadsága* című könyvében.

[31] Ezt a felfogást olyan klasszikus angol politikai gondolkodókhoz köthetjük, mint Hobbes, Bentham vagy J. S. Mill.

[32] Isaiah Berlin alaposan körül is járja ezt a témát „A szabadság két fogalma" című esszéjében (Berlin, 1969).

[33] Az idézet John F. Kennedy elnök 1961. január 20-ai beiktatási beszédéből való.

[34] A *„következmények nélküli ország"* kifejezés Fricz Tamás tollából származik. Hasonló címet visel az 1998-ban megjelent kötete.

[35] A populizmus (pontosabban populizmusok) egységes definiálásával a politikatudomány a mai napig adós. Az adott kontextusban populizmus alatt az „elitellenességet" értem.

[36] Bihari Mihály definíciója szerint: *„A magyar pártrendszer ún. lebegő pártrendszer. A gyors pártosodás következtében a pártok politikai elitcsoportok, értelmiségi körök által megszervezett mozgalmakként, majd szervezett politikai erőkként jelentek meg. A »felülről« elindult pártszerveződés következtében csak a pártosodás után kezdett kialakulni a pártok stabil szavazótábora és megszervezett tagsága, biztosan elkötelezett támogatói köre."* Uő: *A politika és a modern állam. Pártok és ideológiák*. Budapest, 2013, Nemzedékek Tudása Tankönyvkiadó, 324. o.

[37] Az értékelés módszertana sem kellőképpen tisztázott.

[38] G. Fodor Gábor, a Századvég Alapítvány stratégiai igazgatója nyilatkozta a *Magyar Narancs*nak 2015 februárjában: *„A jobboldali értelmiségiek közül sokan vannak abban a tévedésben, hogy a »polgári Magyarország« hívószót politikai realitásnak gondolják, pedig az természete szerint politikai termék volt. Ők még ma is azt gondolják, hogy az 1998 és 2002 közötti Magyarország valóban polgári Magyarország volt. Ez óriási tévedés."*

[39] Szerző nélkül: G. Fodor Gábor atombombája, a Fidesz őszödi beszéde. Vad visszhangok jobbról az interjúnkra. http://magyarnarancs.hu/villamnarancs/g-fodor-gabor-atombombaja-a-fidesz-oszodi-beszede-vad-visszhangok-jobbrol-az-interjunkra-93859.

[40] Bazsó Bálint Márton: Vona Gábor: Építsünk hidat! http://alfahir.hu/vona_gabor_epitsunk_hidat.